

ЦРНОГОРСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ
ГЛАСНИК ОДЈЕЉЕЊА УМЈЕТНОСТИ, 27, 2009.

ЧЕРНОГОРСКАЈА АКАДЕМИЈА НАУК И ИСКУССВ
ГЛАСНИК ОДДЕЛЕНИЯ ИСКУССТВ, 27, 2009.

THE MONTENEGRIN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
GLASNIK OF THE DEPARTMENT OF ARTS, 27, 2009.

UDK 811.163.41'373.7

Бранислав ОСТОЈИЋ*

О НЕКИМ ТИПОВИМА ФРАЗЕОЛОШКИХ КОНСТРУКЦИЈА У ЈЕЗЕРСКО-ШАРАНСКОМ ГОВОРУ¹

Апстракт: У овом раду аутор је посматрао фразеолошке парове ријечи у језерско-шаранском говору и утврдио да садрже ријечи које се подударају или морфолошки, или фонолошки, или творбено, или синтаксички, или семантички а најчешће се јављају типови с различитим комбинацијама.

Кључне ријечи: фразеологија, фразем, израз, лексема, пар, члан, морфологија, фонологија, творба, синтакса, семантика

1. Језерско-шарански говори и говори дурмиторског подручја баштине веома богату усмену књижевност. Поједини облици народног стваралаштва захваљујући Вуку Карацићу прикупљени су, забиљежени и објављени, па је знатан дио приступачан широј јавности. С обзиром на то да су Вукови преци поријеклом из Дробњака, Вук је знатан дио тог остварења забиљежио од својих предака. То су била најчешће остварења у прози и стиху. Друге видове народног усменог стваралаштва теже је било забиљежити. Поједина изражајна средства идиоматског карактера која се обично употребљавају у пригодним ситуацијама, структурно устаљена и организована по устаљеним моделима са чисто устаљеним синтаксичко-семантичким и лексичким нивоом, знатно су отежавала њихово прикупља-

* Редовни члан ЦАНУ

¹ Рад је израђен у оквиру Пројекта *Црногорски дијалекатско-ономастички комплекс*, Потпројекта *Из језерско-шаранске лексике* које је финансирала у 2008. г. ЦАНУ у Подгорици.

ње.² Сам Вук је говорио да за „пјесме и приповијетке може човјек кога питати да му их каже, али за пословице не може (као ни за ријечи).„³ Вук је ипак успио да сакупи и публикује у Рјечнику и збирци пословица доста и од фразеолошких израза. Понешто од свега овога може се наћи и у другим Вуковим дјелима, понајвише у појединим зборницима.

2. Подручје дурмиторскога краја у погледу фразеолошких израза, лексике и лексичког богатства уопште оцијењено је као једно од најбогатијих на српскохрватском језичком подручју.⁴ За то подручје више пута је констатована „творачка снага и виталност у језику,” у свакодневном народном говорењу и изразу, о чему смо и ми такође писали.⁵

То ме је подстакло да боравећи током љета 2008. г. на терену забиљежим велики број фразеолошких конструкција. Овога пута дајем само нека запажања о том материјалу, па сам зато у самом наслову истакао сужавање које се своди на разматрања само неких типова фразема. Наравно, све скупове, конструкције и фразеолошке јединице наводим у дијалекатској изговорној форми.

3. У овом раду ће, са различитих аспеката, бити разматране устаљене везе лексичких јединица које сам забиљежио у говорима језерско-шаранског региона. Из огромног богатства врло слојевитих лексичко-фразеолошких обрта издвојио сам за ову прилику фраземе са тзв. фразеолошким паровима ријечи – односно „парним или близаначким моделима.”

Општепознато је да су то фразеолошке синтагме, односно карактеристичне фразеологизиране структуре са двије или ријетко три ријечи које припадају истој морфолошкој врсти, потпуне су семантичке сливености, структурно спојене састваним или асидентским везником, ређе предлогом. Дјелови цјелине су употребљени у неслободном фразеолошком савезном значењу које „проистиче из комбинације оба члана или пак један од чланова нијансира, појачава, односно посебно истиче други члан”.⁶

² Ј. Кашић, *Фразеолошке појаве у приватним писмима из прве половине 19. вијека*. – Зборник за филологију и лингвистику, књ. 19/1, Нови Сад 1971, 91.

³ Вук Стеф. Карацић, *Српске народне пословице*. – Београд 1965, 17.

⁴ Д. Вујичић, *Из ономастике, лексикологије и дијалектологије*.- УНИРЕКС Подгорица, 1966, 162.

⁵ Б. Остојић, *Историја црногорског књижевнојезичког израза*. – ЦИД Подгорица 2006, 246-263.

⁶ Јасна Мелвингер, *Фразеолошки парови ријечи*. – Језик год. 31, бр. 4, Загреб 1984, 107-108.

4. Подударност чланова фразема у фразеолошком пару ријечи може бити изражена на различитим језичким нивоима:

а) Може то да буде морфолошка подударност чланова фразеолошког пара ријечи са највећим бројем у језерско-шаранском говорном подручју именичких фразеолошких парова ријечи. Обичне су фразеолошке јединице са придјевским, прилошким, замјеничким и глаголским паровима ријечи док су сасвим ријетки фразеолошки парови бројева, узвика и осталих одношajних ријечи: *везника*, (*или – или*, па нека се определијеле) и предлога (*определијелити се за и против* без уздржавања).

У забиљеженим примјерима језерско-шаранског говорног подручја то су обично парови који не припадају само обавезној морфолошкој врсти, него су у већини случајева усаглашени и на фонолошком нивоу.

- *трице и тараковине* (безначајне и безвриједне ствари, сваштарије), *трице и кучине* (ситнице и сваштарије), (*проћи*) *сито и решето* (имати богато искуство пролазећи кроз различите тешкоће), *није му ни род ни помози бог* (не бити ни у каквом сродству и ни у каквој вези);
- *го и бос* (пресиромашан и без игдје ишта), *лаже колико је дуг и широк* (много лаже, лаже без граница);
- *нико и ништа* (безвриједан човјек, никоговић), *неко и нешта* (вриједан човјек, човјек од признања и угледа), *свако и свашта* (свашточиња) бави се *свим и свачим* (особа која се бави разним пословима), *све и ништа* (ризи ковати);
- *дријеши и веже* (човјек од угледа и утицаја, човјек који може све да ријеши, човјек у кога се можете поуздати, поуздан), *аговати и благовати* (уживати), *ведри и облачи* (господари, има велику власт, моћ);
- *збрда – здола* (без икаквог реда, у великом нереду), *мање – више* (управо тачно толико), *ту и тамо* (мјестимично).

б) Ови говори посебно су богати фразеолошким паровима усаглашеним и на фонолошком нивоу. Наиме, фонеме у једном члану обично се понављају и у другом. У већини случајева дистинкција је само на нивоу једне фонолошке опозиције:

ни силом ни милом (ни на један ни на други начин), *ни шуша ни буша* (неугледан и примитиван човјек), *слика и прилика* (у потпуности сличан), *кука и мотика* (сви, сав живаљ, сав свијет), *збрда-здола* (без икаква реда), *кост и кожа* (сасушен човјек, испијен, мршав), *с коца и конопца* (од свуда, свега и свачега), *страх и трепет* (страх, оштрина, строгост), *бог и батина* (главна, истакнута личност, питалица), *ала и врана* (сви и свако од реда), *го и бос* (врло сиромашан), *шаком и капом* (обилно, објеручке).

в) Чланови у фразеолошким паровима често су и у координираном односу тако да у језерско-шаранским говорима творбене морфеме обично изражавају на синтаксичкој подударности исте категоријалне односе.⁷ Фразеолошке јединице у њима су повезане са ставним или асидентским везницима:

кука и мотика (сви, старо и младо, мушко и женско), *игра мачке и миша* (поигравати се с ким, радити са ким како желиш), *игра вука и оваца* (угњетавати некога, уништавати мирнога и слабијега), *ни жив ни мртав* (никако не прихватити нешто и не чинити нешто), *ни говори ни ромори* (нерасположен, стално ћути и пати), *мање – више* (приближно, углавном толико колико намјераваш), *милом или силом* (резултат је исти па било на један или други начин), *хоћеш – нећеш* (свакако, мора се милом или силом), *наврат – нанос* (убрзано, пренагло, непромишљено).

г) Фразеолошке јединице у фраземама понајчешће су семантички сродне и представљају скуп заједничких значењских компоненти. У таквом изразу фразеолошке јединице су у различитим парадигматским односима на нивоу семантичке сличности или семантичке различитости.⁸ Чланови фразеолошких конструкција могу бити синоними, хетероними, антоними или хипероними:

хука и бука (неред и узбуна), *брука и срамота* (велико понижење, брукање) *вратити му мило за драго* (одвратити му на исти начин, чувај му образ као и он тебе), *биће повуци потегни* (биће много тешко), он је *кост и кожа* (осушен, мршав, испијен чо-

⁷ J. Мелвингер, *Op. cit.*, 111.

⁸ J. Мелвингер, *Op. cit.*, 112.

вјек), *старо и младо* (сви без обзира на године), *мало и велико* (сви без обзира на узраст).

У њиховом склопу јављају се исте фонолошке јединице, могу да садрже исте творбене морфеме са скупинама синтаксички кординативних односа и заједничких компонентних значења.

д) Дакле, фразеолошки парови пописани на језерско-шаранском говорном подручју структурно су организовани тако да им се фразеолошке јединице налазе не само у морфолошкој подударности него и у комбинацији са бар још неким од наведених начина, а понекад и у комбинацији са свим овдје наведеним начинима. Понајчешће су ипак комбинације са више језичких форми.

У језерско-шарански говорима у фраземима типа *бог и шешир-ица* усаглашеност чланова је на морфолошком и синтаксичком нивоу, али се при истицању супротности нешто што је друкчије, што је сасвим различито, не може поредити, јер не иде једно с другим. Међутим, у фразему типа *лажа и паралажа*, са истог говорног подручја, чија је семантичка идентификација „необично велики лажац, лажац над лашцима”⁹ присутна је и морфолошка, и фонолошка, и творбена, и синтаксичка, и семантичка и тематско асоцијативна подударност. Најчешће су у језерско-шаранском говорном подручју фраземе типа *страх и трепет* („велики страх, страховање, оно од чега се стрепи”) у којима изостаје подударност на творбеној основи.

5. У језерско-шаранском говору велике фреквенције су фразеолошки обрти у којима семантички доминира именица *бог*. У таквим фразеолошким спојевима није увијек доминантан и синтаксички моменат, и поред тога што је он носилац семантичке вриједности цијелог израза. Најфреквентнија веза у споју лексичких јединица је између именица *бог и хвала (фала) – фала богу*. У овом именичком фразеолошком пару доминантна именица може бити праћена детерминативом (*богу милосноме фала, госпуду богу фала, милом богу фала, свевишњему богу фала*) који је без семантичког утицаја на идентификациону семантичку вриједност фразема, мада његово присуство има утицаја на експресивност цијелог израза.

⁹ J. Мелвингер, *Op. cit.*, 108.

У фразеолошким изразима реченичног типа глаголи употребљени у комбинацији са овом именицом веома су семантички ограничени, везани су за одређено семантичко поље, што је у складу са значајем коју именица *бог* као доминантна има у животу људи језерско-шаранског поднебља. Глаголи се употребљавају у облику императива или презента са везником *да* са оптативним значењем и представљају објекатску реченицу у вези са глаголом *жељети*:¹⁰ *боже сачувај, боже сахрани, боже подари, боже помилуј*, или *да бог сачува, да бог опрости, да бог помилује, да бог сахрани, да бог подари, ...*

Све су, дакле, конструкције оптативног карактера, а по значењу своде се на то „да бог дозволи (помогне) да се нешто реализује или не реализује (не помогне)”.¹¹

Према сасвим друкчијем моделу у синтаксичком погледу структуриран је тип фразема – *бог ми је свједок*. Претходном типу је донекле близак по обавезности допуне. Семантички идентификатор лексичке јединице у субјектовој позицији сужава могућност ширег избора лексичке јединице употребљене у функцији предиката. У конкретном случају могла би се употребити још именица *јемац*, које је позната језерско-шаранским говорима (Ја ти јемац), мада се никада не јавља у фразеолошком изразу са именицом *бог*.

б. У својој ближој и даљој околини дурмиторски човјек је живио са тамошњом природом и имао богато искуство са различитим појавама у природи и посебно са животињским свијетом, па фразеолошки изрази на том рејону често су настајали на основу различитих поређења са тако разноврсном и богатом базом. Фразеолошки изрази овога типа посебно су богати, па смо од израза насталих на овај начин забиљежили следеће:

здрав ко дријен, гладан ко пас, тврдоглав ко мазга, го ко црквени миш, покиснуо ко миш, лети ко мува без главе, миран ко брав, бистар ко чела, лукав ко лисица, љут ко рис, лијеп ко вила, спор ко корњача, обијелио ко овца, кочопери се ко ћуран, избуљио ко сова, поцијепан ко дрински вук, дигао главу ко јалов пас, окебесио ко да је посо кобилу, глуп ко пета, млад ко роса, ...

¹⁰ Ј. Кашић, *Ор. cit.*, 92.

¹¹ Ј. Кашић, *Ор. cit.*, 13.

7. Могли бисмо ређати, из огромног материјала који смо забиљежили на терену, подоста сличних израза, али нам се чини да је ово што је наведено довољно да се укаже на богатство израза ове врсте на подручју о коме је ријеч. Као што се види из досадашњих излагања, чланови фразеолошких парова и израза са доминантном именицом јесу ријечи чија је тијесна међусобна веза вишеструко изражена на различитим нивоима. Ту су језичка средства код различитих фразема комбинована на различите начине. Наведени типови подударности карактеришући фразеолошки пар ријечи чине да се он из круга осталих фразеолошких обрта издваја као посебни фразеолошки структурални тип.

Када би се марљиво слушао говор и говорење на овом подручју, ширина и богатство њихових фразеологизама, оних устаљених и оних што одједанпут бљесну и изненаде свјежином, једрином и оригиналношћу, дјеловали би задивљујуће. А, када би се сав наведени материјал подвргао микроанализама, он би открио, у првом реду, човјекову везаност за тло на којему битише, односно човјеково саживљавање са поднебљем јер се из тога саживљавања рађа посве адекватан организациони тип фразеологизама.

Branislav OSTOJIĆ

ON SOME TYPES OF PHRASEOLOGICAL CONSTRUCTIONS
IN THE DIALECT OF JEZERO – ŠARANI

Summary

Paper is dealing with the phraseological pairs in the Jezero – Šarani dialect, stating that they consist of words that coincide in their phonological, morphological, word-formational and syntactic aspects and that most frequently they appear as types with different combinations.

Драган Караџић, *Паралеле*, 70 x 100, акварел, пастел, 2004.